

הספרות כנקודת הג'י

ספרות היא ספרות כל עוד היא מתגלה למשוררת במלוא עליבותה ופאָרָה הבראשיתיים, לפני שהזמן החולף ניקה וסידר אותה למעננו, לפני שהפכה ל"ספרות".

השאלה "מהי ספרות?" מפתה להפנות את המבט בזהירות לאחור ולמעלה, לקרוא בשמותיהם של גיבורינו הגדולים – אפלטון או אריסטו, הלדרלין או סארטר, יאקובסון או פרויד – כלומר לפנות אל המבוסס, המהוגן, היציב והרציף, להקדים בדיחה קטנה ואז להרצין ולגייס את מלוא כוח העיבוד המילולי על מנת לנסח קלישאה מוכרת לעייפה, לפעמים בלווית פתוס מוסרי שתפקידו להזכיר לנו שהספרות ניכרת בכוחה לעשות מאיתנו אנשים טובים יותר. אם כי אני מניח שאצל רבים מבני דורי התגובה הראשונה באמת, האינסטינקטיבית באמת, לשאלה "מהי ספרות" וליומרה הכרוכה בה, תהיה להיזכר בשורה האלמותית משיר החלום המפורסם של ג'ון ברימן, "Literature bores me, especially great literature". אם לא במקור האמריקאי אז לפחות בתרגום המתחכם במקצת שהעניק לו אריה זקס: "ספרות משעמם אותי, בייחוד ספרות גדול".

אבל למה להרחיק לג'ון ברימן או לאריה זקס אם אפשר לפנות הישר אל שירי "ביחדנס", ספרה השני של נעם פרתום, למשל אל השיר "קווירתרפיה ספרותית" (שראה אור לראשונה ב"הו!" 12):

אֲנִי תוֹקֵעֵת אֶת לְשׁוֹנִי בְּחֹר הַתַּחַת שֶׁל הַדְּכָאוֹן
וְשׁוֹלָה מִשֵּׁם אֶת הַסְּפָרוֹת בְּמִלּוֹא עֲלִיבוֹתָהּ
הַבְּרָאשִׁיתִית – רִירִית, מְכֻצֶּת וְצוֹחֶת כְּמוֹ
תִּינוֹק סְמוּק תִּבְעָרָה שְׁאֵף עֲכָשׁוֹ נִתַּק מִהַשְׁלִיָּה.

הנה הספרות (אולי אפילו היא מהשאלה "מהי הספרות?"), במלוא עליבותה הבראשיתית, נשלית כדג פלאים ממי מעמקים. מי שחושש שפרתום מסבכת אותנו בדימוי מעשה היצירה הספרותי ללידה צריך לזכור שאין בשיר זרע ורחם, יש לשון ותחת, ולא תחת סתם אלא התחת של הדיכאון. אפשר להירגע – ילד כנראה לא יצא מזה. אין כאן לא לידה ולא התעברות. ובכל זאת יש כאן מין לידה ומין התעברות, וללא ספק גם מין מין – מפונטז או נהזה, סביר להניח – שכן, מה שנשמע לרגע כמו צווחת יולדת או בכי ראשון של עולל, מתחלף מיד בגניחות עונג, שכשלעצמן הן אולי קצת פחות מפונטזות:

כְּשֶׁאֲנִי מְגִיעָה לְנִקְדַּת הַגִּי' הַדְּכָאון מִתְפֹּגֵג,
צוֹחֶת הַלְדָּה שֶׁל הַסְּפִירוֹת מִתְחַלֶּפֶת בְּגִנִּיחוֹת עֵנָג,
בְּאֲדוֹת קוֹל שֶׁכָּל-כָּלָן אֶקְסִטוֹת יֵשׁ טְהוֹרָה, וְהַשִּׁיר נִכְתָּב.

אז כן, השיר נולד, אבל חשוב למשוררת להדגיש שרגע הולדתו הוא גם רגע מותו, ובכלל, שהוא לא יותר מרגע של אקסטזה שמפריד בין דיכאון לדיכאון:

כְּשֶׁאֲנִי תוֹקַעַת אֶת לְשׁוֹנִי בְּחֹר הַתַּחַת שֶׁל הַשִּׁיר
שֶׁנִּכְתָּב זֶה עֵתָה, זֶה מִכְבֵּר – אֲנִי נִכְנָסֶת לְדְכָאון.
שִׁיר כְּתוּב הוּא מִצִּבֶּת רָגֶשׁ. קֶבֶר אֲחִים שֶׁל תוֹכְנוֹת.
רָגַע חוֹלֵף שֶׁקָּפָא בְּזֶמַן בְּצוֹרֶת מַפֵּל מְלִים סִטְטִי

פֶּרְטִיקוּלָרִי – אֵן מִחְזוּרִי לְאִינְסוֹף. גְּרָה נִפְשִׁית
שֶׁהֶעֱלָתָה וְנִקְרָשָׁה. אֵין בְּכַחוֹ שֶׁל הַשִּׁיר מֵאֲתָמוֹל
לְשִׁכָּךְ דְּבַר. הַשִּׁיר הַמְרַפָּא הוּא תָּמִיד הַשִּׁיר שֶׁל הַיּוֹם.

וכבר מתחוורת ראשיתה של תשובה לשאלה "מהי ספרות?" – ספרות היא ספרות רק כל עוד היא מתהווה, כל עוד היא מתגלה למשוררת – ולא רק למשוררת – במלוא עליבותה או פֶּאָרָה הבראשיתיים, כל עוד היא מערבולת של דיכאון ואורגזמה, לידה ומוות, לפני שהפכה ל"ספרות", כלומר לפני שהזמן החולף ניקה וסידר אותה למעננו – כמו שמנקים ומסדרים דג לטיגון עמוק או גוויה לקבורה – בדמות "קאנון", "ספרות יפה", "יצירות המופת של העבר", "עגנון וביאליק", "פאונד ואליוט", "אלתרמן וזך", בדמות כתבי קודש דתיים או לאומיים וכו' וכו'. ספרות, במילים אחרות, היא מה שהקוראת – ואולי המבקרת – או העורכת – ובעיקר המשוררת עצמה – מתמודדת איתו כשהיא נתקלת במבול הזעם והתשוקה והגינויים והשבחים וההיריונות והזיחויות והאלימות הממסדית והמעמדית והמגדרית והמיליים וכתבי היד והספרים החדשים והישנים שזורם אליה ומאיים להטביע אותה בתוכו, בעוד כוהני "הספרות" – הספרות במרכאות כפולות – או ליתר דיוק: להקות הדגים המתים שאורבים לה בחור התחת של הספרות – מנסים לנגוס בה בכל פה:

כְּשֶׁאֲנִי תוֹקַעַת אֶת לְשׁוֹנִי בְּחֹר הַתַּחַת שֶׁל הַסְּפָרוֹת
אֲנִי שׁוֹלָה מִשֶּׁם אֶגּוּ קוֹלְקִטִּיבִי נְפוּחַ וּמִשְׁעָמָם שֶׁסָּפַח
אֵלָיו הֶרְבֵּה רַק וְנוֹזְלִי גּוֹף מְלֻקְוִי חֲנֻפָּה וְנִרְקִיסִי
נִרְקִיסִיזִם נְבוּלִים, מְיֻבָּשִׁים, בְּעֶקֶר שֶׁל גְּבָרִים. מֵתִים.

ואז, לפעמים, מתרחש הפלא עצמו – הרגע שבו הספרות משליכה מעליה את המרכאות, את הנפיחות והיהירות, את ריקבון הדגים המתים, ומגלה שיש לה לשון:

כְּשֶׁהַסְּפָרוֹת תוֹקַעַת אֶת לְשׁוֹנָה בְּחֹר הַתַּחַת שֶׁלִּי
יֵשׁ סַחְרָחֶת יוֹצֶרֶת. שֶׁטְפוֹן רְטוּרִי. אֲנִי שׁוֹכַחַת
שָׁאִין לִי לֹא כֶסֶף וְלֹא עֲבוּדָה, שֶׁהַחֲבָרִים שֶׁלִּי

מְרַכְזִים בְּעֶצְמָם וְלֹא מֵתַפְקָדִים, שֶׁדָּנִי חַי רְחוּק
מִמֶּנִּי בְּאַנְטוֹרֶפּוֹן, שָׁאִין לִי אֵיךְ לִנְסֹעַ לְחו"ל, אֶת כָּאֲבִי
הַכּוֹס וְהַכְמִיָּה לְסָקֶס, שֶׁכָּל הַמִּשְׁפָּחָה שֶׁלִּי סְכָסוּכִים
חוֹרְכִים וְגִשְׁרִים שְׂרוּפִים – וְהַסְּפָרוֹת וְאֲנִי

מְבִיאֹת לְעוֹלָם אֶת נִקְדַּת הַג' –
אוֹרְגֻזְמָה רוֹעֶדֶת שֶׁל הוּיָה –
בְּדַמוֹת שִׁיר.

כמה מילים על "ביחדנס", שנקודת הג' הזאת מתגלה בו. "קווירטרפיה ספרותית" הוא אחד השירים הקצרים ביותר שזכו להיכלל בספר הזה, העשוי רובו ככולו משירים הרבה יותר ארוכים ומרחיקי לכת – שירים שאינם מתביישים בעוצמתם, בהיקפם, בוורטואוזיות שלהם, בנכונותם ללכת בגדולות. לפרתום יש כידוע לא מעט שונאים, ובדיוק זה מה שמאיים עליהם כל כך בשירתה – העוצמה, הווירטואוזיות, ההיקף, החוכמה, האנרגיה היצירתית שמזכירה כוח טבע שאינו ניתן לעצירה, המוזיקליות הפראית, העיבוד הדייקני והמשוכלל של כל פרטי השיר המרובים, על החיבורים המרובים ביניהם והמקוריות שאי אפשר להכחיש. יש יותר מדי אנשים שנעם פרתום היא יותר מדי בשבילם, כמו שהיא עצמה מספרת בשורות הפתיחה של שיר אחר מהספר, "שמים פיות" (גם הוא התפרסם לראשונה ב"הו!": 12):

קָרָאוּ לִי אִשָּׁה מְדִי, אֲשֶׁכְנֻזֶיהָ מְדִי, בּוֹרְגָנִית, מְכַשְׁפָּה
וְלֹא מְחִיתִי מְלָה מִפִּי וְלֹא נָפְלוּ עָלַי הַשָּׁמַיִם. אָמְרוּ לִי
מְפָרַעַת תַּכְתְּבִי סְפָרִים אֲבָל
לְמָה לְהַדְבִּיק אֶת הַפְּרָצוּף לְמֶסֶךְ

ביטניקית מסריחה חופרת פמיניסטית דוחה
 (לא הייתי נוגע בה עם מקל) להכניס מיד
 לכלא. אמרו תעשי גבות דחוף
 הוצאת לי את החשק לסקס עם גבות
 כמו שלך, מענין שהיא מראה רק
 את הפרצוף, אני אוהב שמנות אבל
 כזאת עוד לא ראיתי, פרצוף קטן
 גוף ענק

אמרו חולת נפש מתלהבת
 אוקינוס שופע שפכים
 שירה זה לא

אמרו אפשר לקרא לאמנות
 שלה תאטרון, הצגה, קולנוע
 שירה זה לא

אמרו היא טמאה להיכלות
 השירה הנשגבים של אלתרמן וזן
 שירה זה לא

"שירה זה לא", בדיוק כמו "ספרות זה לא", היא אמירה לא תמימה בעליל, כי תפקידה הגלוי הוא להקטין, לחתוך, לגזום, לצנזר, לאלף, לביית, להשתיק, ובעיקר לדאוג שאף אחד ואף אחת לא יחרגו מהמקום שהוקצה להם, אם כי אותה אלימות בדיוק יכולה להיות מנוסחת גם בדרכים אחרות, כמו שנעם מספרת בשיר נוסף מ"ביחדנס" (שלא במקרה נעקר מהספר באלימות בדרכו מהמהדורה הראשונה לשנייה), "אכזבתי את":

היא רצתה ללמד אותי איך לכתב שירה מאוונט
 כמוותה. קראה לי "רק גוף". האשימה אותי
 שאני אשה מדי. שאני כותבת שירה
 אשה מדי. כלומר אישית מדי. כלומר
 גוף, גוף נשי, איכס. לא התעפכתי
 להזכיר לה שהיא כבר לא
 מורה שלי. טרקתי בינינו
 את כל הדלתות.

וזה בדיוק העניין: שיש "ספרות" במרכאות כפולות, מהסוג שמזין טענות כמו "שירה זה לא" או "רק גוף" או "אישה מדי", ויש ספרות מהסוג שנעם פרתום כותבת. ואחד הדברים המשמחים ביותר שקרו לי בחיי המקצועיים ובכלל היתה הזכות שניתנה לי להיות עד להתרחשות הזאת, שבה שירתה של נעם פרתום פורצת לעולם, מתנגשת במכשולים שעכברי "הספרות" מניחים בדרכה, אולי משתבללת לרגע בעלבון אבל מיד מתעשתת, מעיפה את המכשולים לאלף עזאזל וממשיכה במלוא יופייה ועוצמתה. ונדמה לי שרק מי שזכתה לקחת חלק בהתנגשות כזאת, שבין ספרות ל"ספרות", יודעת משהו על ההקשר שבו השאלה "מהי ספרות" עשויה להישאל ברצינות, אם בכלל.